

UDK: 327(45:497.12)
341.222(45:497.12)
Pregledni članak
Primljeno: 25. II. 1994.

Julijska krajina i pitanje talijanske istočne granice od 1861. do 1975. godine

MARINO MANIN
apsolvent Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Članak upućuje na različita poimanja istočne granice Italije u talijanskoj historiografiji i publicistici, kao i na konkretne akcije službene talijanske politike i iredentizma u svezi s rečenim pitanjem. Prati se razvoj događaja od ujedinjenja Italije, tj. od nastanka problema, pa sve do Osimskih sporazuma, odnosno do konačnog rješenja ovog spora.

Prosudujući da je pitanje talijanskih granica definitivno riješeno i da je njezina sadašnja istočna granica konačna, smatramo da su stvoreni uvjeti za objektivno i »neangažirano« izlaganje o povijesti tih granica. Stoga ćemo u ovom članku razmatrati poimanje istočne granice Italije od strane talijanskih znanstvenika (historičara i geografa), te proces njezina ustaljivanja – u vremenskom rasponu od ujedinjenja (1861. god.) do konačnog razrješenja »trščanskog pitanja« (1975. god.), kao posljednjeg i najsloženijega teritorijalnog spora pri definiranju talijanske istočne granice.¹ Od talijanskoga »trećeg rata za nezavisnost« 1866. godine² Julijska krajina, čiji znatan dio čini Istra, predstavlja ključni problem razgraničenja – kako prije s Austrijom, odnosno Austro-Ugarskom, tako kasnije s Jugoslavijom. Osim Istre, i neki drugi dijelovi naše domovine (Hrvatsko primorje, Dalmacija, otoci...) više su puta bili predmet svojatanja u različitim »teorijskim« raspravama o istočnoj granici Italije, meta

¹ Iako se na talijanskoj strani stalno isticao privremeni karakter Memoranduma parafiranog u Londonu 5. listopada 1954. godine, na čemu su posebno inzistirale razne organizacije izbjeglica s područja pripalih Jugoslaviji – Osimskim sporazumima potpisanim 10. studenoga 1975. godine, talijanska službena politika zapečaćuje ranije uspostavljeno stanje. Usporedi: D. De Castro, *La questione di Trieste*, sv. I. – Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnico-politico, il dissolvimento della Venezia Giulia e la fase statica del problema, i sv. II. – *L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954, fase dinamica*, Trst, 1981.; M. Bogneri, *La stampa giuliano-dalmata in esilio*, Trst, 1992.

² Ratove vođene protiv Austrije za nacionalno ujedinjenje Italije, talijanska historiografija naziva »ratovima za nezavisnost« (prima guerra d'indipendenza – 1848–49, seconda guerra d'indipendenza – 1859, terza guerra d'indipendenza – 1866).

osvajačke promidžbe raznih krugova i udruženja, pa i dio teritorijalnih potraživanja talijanske službene državne politike. Smatramo da je nužno definirati teritorijalni sadržaj pojma »Julijska krajina«, koji vrlo često rabi talijanska strana. U sklopu toga želimo se napose osvrnuti na različita shvaćanja pojma Istra.

Prema Benussijevu opisu,³ Julijska krajina (»Austrijsko primorje«) imala je granicu (morsku i kopnenu) dugu 753 kilometara, a sačinjavale su je tri administrativne cjeline: grad Trst, grofovija Gorica i Gradiška, te istarska markgrofovija. Istra je imala 4001 četvorni kilometar, a njezina administrativna granica protezala se od Miljskog zaljeva na istok gotovo do Škocjana i ponora Reke, i nastavljala se pružati na istok po vrhovima gora koje omeđuju lijevu stranu doline Reke, ali prije izvora presijecala ju je i nastavljala na istok do pod Snježnik, a od ove planine skretala je na jug i izbijala na more zapadno od Rijeke.⁴ Povijesnu i »prirodnu« (orografsku) granicu Istre, stariji su (talijanski) istarski historioografi trasirali Brkinima od Sv. Ivana blizu Devina (nedaleko od izvora Timave) na jugoistok po brdima Sežane i Kozine, pa vrhovima Slavnika, Sabnika, Siljevca, Planika, Belosniga i Učke, te po razvođu Kaldira i Sisola do rta Mašnjaka na istočnoj strani Plominskog zaljeva.⁵ Naši geografi smatraju da Istru sačinjava teritorij južno od crte uvala Preluk – Miljski zaljev (48 km), a kada se iznose statistički podaci uzimaju se u obzir sve općine istarske županije; grad Opatija i općine Lovran, Mošćenička Draga i Matulji primorsko-goranske županije (3130 četvornih kilometara); te općine Kopar, Izola i Piran, odnosno tzv. Slovensko primorje; što približno odgovara rečenoj liniji i iznosi 3476 četvornih kilometara.⁶ Ne želimo ulaziti u »mentalne karte« i u »geografiju percepcije« svakoga suvremenog autora, ali moramo primijetiti da neke novije publikacije, teritorij Istre svode na 3160 četvornih kilometara,⁷ što približno odgovara zajedničkoj površini Slovenskog primorja i istarske županije – 3166 četvornih kilometara.⁸

³ On ovako opisuje tok granične linije Julijske krajine »Il confine occidentale va dalla costa dell'Adriatico lungo l'Aussa, il Iudri, il Natisone e poi per le creste del Canino sino al Monte Cergnala (o M. Confinale); – il settentrionale continua per il M. Predil e il M. Mangart; – l'orientale va dapprima lungo le cime della catena del Tricorno fino all'Idria, ove raggiunge l'altipiano di Tarnova, continua fra questo e l'altipiano di Piro sino al Vipacco, indi attraversa questo fiume, raggiunge sopra S. Canziano le foci del Timavo superiore (o Recca) e poi, tenendosi alquanto discosto dalla riva sinistra risale il corso del detto fiume quasi sino alle sorgenti, ove lo passa, gira il fianco meridionale del Monte Nevoso e poi scende al mare presso Fiume.« B. Benussi, *Manuale di geografia storia e statistica della regione Giulia (Litorale) ossia della città immediata di Trieste, della contea principesca di Gorizia e Gradisca e del margroviato d'Istria*, Poreč, 1903., 3.

⁴ B. Benussi, *Manuale di geografia dell'Istria*, Trst, 1877., 4.

⁵ Isto, 3. i 4.

⁶ Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1988., sv. 5., 627.

⁷ The New Encyclopedia Britannica, 15th ed., Chicago itd., 1986., sv. 6., 427.–428.

⁸ U suvremenim odnosima, istarski geografski prostor u užem smislu riječi čini prostor između Učke i Dragonje, tj. područje istarske županije – 2820 četvornih kilometara. Grupa autora, *Knjiga o Istri*, Zagreb, 1968., 2.

Razdoblje integracije talijanske nacije, odnosno vrijeme stvaranja moderne talijanske nacionalne države, okarakterizirano je trijadom Garibaldi-Mazzini-Cavour. Stoga su i njihovi stavovi o pitanju istočne granice Italije važni, pa i simptomatični za razvoj događaja. U nas je dobro poznat pustolovni lik revolucionara Giuseppea Garibaldija (1807.–1882.), ali je manje poznato da je već 1861. godine, ponesen spektakularnim uspjesima postignutim prethodne godine na Siciliji i na jugu Italije, planirao iskrcavanje na istočnoj jadranskoj obali – vjerojatno u Rijeci, te da je od toga doista samoubilačkog nauma odustao tek pod pritiskom pjemontske vlade. Austrija se i 1865. godine pribojava iskrcavanja garibaldinaca u Rijeci ili u Kotoru, te u drugom slučaju, njihova saveza s Crnogorcima.⁹

Poznat je i zoran stav Giuseppea Mazzinija (1805.–1872.) – teoretičara talijanskog *risorgimenta*, o istočnoj granici Italije, koju trasira na Soči.¹⁰ No, čini se da i sam nije imao posve čvrst stav, jer na drugome mjestu tvrdi da je Istra talijanska, a u Rijeci i Dalmaciji da prevladava slavenski element.¹¹

Grof Camillo Benso di Cavour (1810.–1861.), od 1852. do smrti na položaju prvog ministra Sardinijskoga kraljevstva odnosno ujedinjene Italije, smatra da treba odložiti misao o pripojenju Julijske krajine kako bi tamošnji Talijani asimilirali Slavene, te bi se tako stvorili uvjeti za njezino pripajanje po narodnosnom načelu.¹² Ali, odlučno se suprotstavljao, kao i Mazzini, sve češćim i glasnijim zahtjevima za aneksiju Dalmacije.¹³ Taj Cavourov stav potkrijepljen je suvremenim gibanjima u Istri, gdje već 1848. godine nalazimo nacionalno svjesno talijansko građanstvo.¹⁴ Neostvarivost takvih očekivanja pokazala se uskoro nakon njegove smrti, nacionalnim buđenjem Hrvata i Slovenaca Julijske krajine. Najpouzdanije svjedočanstvo nacionalnog osvještavanja istarskog pučanstva jesu rezultati popisa stanovništva od 1880. do 1910. godine.¹⁵ Dok analiza rezultata izbora za predstavnike u Carevinsko vijeće 1907. godine¹⁶ dodatno potvrđuje zaključak da je taj proces dovršen već početkom dvadesetog stoljeća.

Uz navedene aspiracije na područje Julijske krajine, koje su izrazili osnivači talijanske nacionalne države, treba voditi računa i o pojavi i djelovanju ireden-

⁹ G. Novak, »Maninova vlada, Nacionalni komitet i garibaldinci u odnosu na Dalmaciju«, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije u Zagrebu*, Zagreb, 1961., sv. 3., 23.–58.

¹⁰ G. Mazzini, *I doveri dell'uomo*, Rim, 1875., 58.–59.

¹¹ C. Maranelli – G. Salvemini, *La questione dell'Adriatico*, Firenca, 1918., 34.

¹² A. Vivante, *Irredentismo adriatico*, Trst, 1945., 83.

¹³ G. Salvemini, *Dal Patto di Londra alla Pace di Roma – documenti della politica che non fu fatta*, Torino, 1925., 9.–14.

¹⁴ B. Benussi, *L'istria nei suoi due millenni di storia*, Trst, 1924., 469.–471.

¹⁵ *Cadastre national de l'Istrie*, Sušak, 1946.; J. Bratulić – P. Šimunović, *Prezimana i naselja u Istri*, sv. I.–III., »Istra kroz stoljeća«, knj. 36., 37. i 38., Pula, 1985.–86.

¹⁶ D. Šepić, *Nacionalna borba u Istri i izbori za carevinsko vijeće 1907.*, *Zbornik o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri*, Zagreb, 1970., 404.–422.

tističkog pokreta,¹⁷ kao promicatelja imperativa o priključenju Italiji područja pod Austrijom (Austro-Ugarskom) u kojima ima Talijana. Taj pokret pri svojim zahtjevima, ne samo da nije vodio računa o interesima i potrebama susjednih naroda, da se nije obazirao na težnje ne-Talijana iz svoje okoline, nego je često radio i protiv ekonomskog prosperiteta vlastitih gradova, pa ujedno i samih svojih članova.

Nacionalni duh talijanskoga (i protalijanski raspoloženoga) građanstva prerasta u iredentizam 60-ih godina prošlog stoljeća. S naglim razvojem Trsta, te s njegovim prerastanjem u vodeću luku Jadrana, u grad pristižu goleme mase stanovništva različite etničke pripadnosti.¹⁸ Grad Trst, pored ekonomskog i financijskog, postaje i intelektualni centar, te ujedno i središte nacionalnih pokreta Talijana, Slovenaca i Hrvata Julijske krajine. Upravo u Trstu postoje preduvjeti za razvoj atmosfere nacionalne isključivosti i netrpeljivosti. Na taj su proces povoljno utjecale obnovljene ustavne slobode u Austriji, a i proklamacija o ujedinjenju Italije. »Trećim ratom za nezavisnost«, 1866. godine, iako je doživjela neuspjeh na kopnu i nedvojben poraz na moru u bitci kod Visa, zahvaljujući njemačkoj pobjedi kod Sadowe, Italija dobiva teritorij Lombardskomletačkoga kraljevstva, i nova je granica između Austrije i Italije utvrđena na pokrajinskoj granici rečenoga kraljevstva i goričko-gradiške grofovije, što je također utjecalo na rasploženje tršćanskoga građanstva.

Talijanski iredentizam dobiva nov polet nakon bosansko-hercegovačke krize. Upravo cvjetaju raznorazna udruženja Liberalne stranke: Associazione pro Italia Irredenta osnovana 1877., Lega Nazionale osnovana 1885., pa sve do propagandne akcije za osnivanje talijanskog sveučilišta u Trstu početkom ovog stoljeća. No, osnivanje Trojnog saveza 1882. godine, između Italije, Austro-Ugarske i Njemačke, značilo je zahlađenje odnosa i prestanak podupiranja iredentističkog pokreta od talijanske službene politike. Te je godine uhićen i smaknut izvjesni Guglielmo Oberdan,¹⁹ koji će postati simbol i uzor tršćanskog iredentizma.

¹⁷ Iredentizam od tal. irredentismo – pojam je prvi put zabilježen 1877. godine, a označava politički pokret za oslobođenje od strane vlasti i za priključenje matičnoj domovini, napose pokret Talijana na teritoriju Austro-Ugarske. Usporedi: C. Battisti – G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Firenca, 1952., sv. 3., 2107.; F. Palazzi, *Novissimo dizionario della lingua italiana*, Milano, 1940., 597.

¹⁸ Početkom 18. stoljeća Trst ima 600 kuća i oko 5700 stanovnika, ali od proglašenja Trsta slobodnom lukom 1719., grad naglo raste. G. 1796. ima 27.000 stanovnika, 1824. – više od 50.000, a 1840. – 80.000. Vrhunac razvoja doživljava u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća: 1869. – 123.000, 1890. – 155.471, 1900. – 176.383, 1910. – 229.510., a prije prvog svjetskog rata, 1913. godine ima 247.099 stanovnika. Vidi: *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, Istituto della enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Rim, 1937., sv. 34., 327.–329.

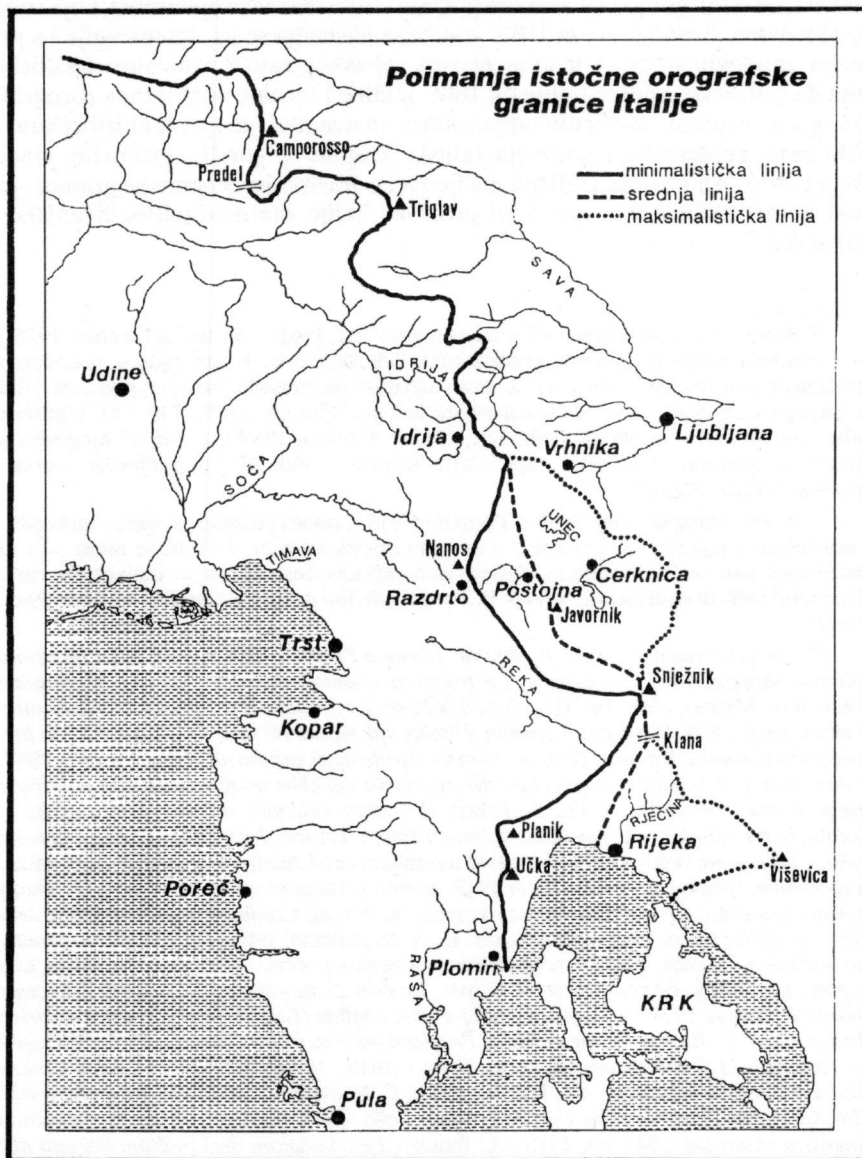
¹⁹ Guglielmo Oberdan (Trst, 1858. – Trst, 1882.), zbog izdaje uhićen u vlaku za Trst, pronađene su mu bombe kojima je namjeravao izvršiti atentat na Franju Josipa, čiji je dolazak bio najavljen za proslavu 500. obljetnice priključenja Trsta Habsburgovcima. Njegovo hrabro i prkosno držanje pod vješalima, kao i Oberdanov patriotizam na granici fanatizma (»Ja sam priznao sve ono što mi može škoditi!«) vrlo skoro su ga pretvorili u »mučenika« iredentizma. Vidi: Isto dj., sv. 25., 103.

Pored primjera ove vrste, treba istaknuti da upravo Trst u ovo doba daje Sveva i Sabu.²⁰ A obitelj Slataper je upravo simbol kukavne sudbine, koja će u narednim desetljećima zadesiti Julijsku krajinu.²¹ Usporedo s akcijom političkih faktora, od 60-ih godina 19. stoljeća počinje i živa izdavačka djelatnost, koja traje do sklapanja Trojnog saveza 1882. godine, a nastavlja se još intenzivnije i s još većim zahtjevima uoči i u toku prvoga svjetskog rata.²² Glavninu teritorija između političke granice Italije od 1866. godine i njezine »prirodne« (orografske) granice, prema mišljenju talijanskih znanstvenika (geografa i historičara) i publicista, predstavljaju područja Julijske krajine, tj. goričke grofovije, grada Trsta i Istre. Ali postoje različita mišljenja i o trasiranju orografske granice, pa neki autori uključuju u »prirodni prostor« Italije znatne dijelove Kranjske i Hrvatske.

²⁰ Italo Svevo (pseudonim – Ettore Schmitz; Trst, 1861. – Motta di Livenza, 1928.), uz Pirandella jedan od glavnih predstavnika dekadentizma. I sam njegov pseudonim predstavlja autorov, ali obuhvaća i tršćanski talijanski i germanski (švapski) segment. Vidi: N. Sapegno, *Disegno storico della letteratura italiana*, Firenca, 1989., 749–751. Umberto Saba (pseudonim – Umberto Polli; Trst, 1883. – Gorizia, 1957.), liričar. U njegovim je pjesmama prisutna i tršćanska zbilja: Caffè Tergeste... Vidi: U. Saba, *Pjesme* – izbor i prijevod F. Čale, Zagreb, 1987.

²¹ Scipio Slataper (Trst, 1888. – Podgora, 1915.), pisac i političar. Poginuo na bojištu, a ista sudbina zadesila i njegova sina u drugom svjetskom ratu. Za sebe je pisao: »Tu sai che io sono slavo-tedesco-italiano... Questi elementi sono fusi nel sangue italiano che cerca di armonizzarli, di equilibrarli...« Vidi: B. Marin: *I delfini di Scipio Slataper*, Milano, 1965., 59.–60.

²² Za prvo razdoblje vidi: P. Valussi, *Trieste e l'Istria e loro regioni nella questione italiana*, Milano, 1861.; C. Combi, *La frontiera orientale d'Italia e la sua importanza*, Politecnico, Milano, 1862., br. XIII., (izvadak 20 str.); A. Amati, *Il confine orientale d'Italia*, Milano, 1866.; P. S. Bonfiglio, *I termini d'Italia dal Monte Nevoso al Quarnaro e la loro politica importanza*, Firenca, 1866.; C. Combi, *Apello degli istriani all'Italia*, Padova, 1867.; P. Antonini, *Del Friuli e in particolare dei trattati da cui ebbe origine la dualità politica in questa regione*, Venecija, 1873.; R. Fabris, *Il confine orientale d'Italia*, Rim, 1878.; C. Combi, *Istria – studi storici e politici*, Milano, 1880.; P. Fambri, *La Venezia Giulia, Venecija*, 1880. Uspirkos sve većoj snazi iredentizma u zemljama pod Austro-Ugarskom, od vremena potpisivanja Trojnog saveza do kraja 1913. godine u Italiji se vrlo malo piše o problemu istočnih granica i o problemu Julijske krajine: A. Amati, *Confine e toponomastica della Venezia Giulia*, Rend. Ist. Lombardo, ser. II./sv. 28., Milano, 1904.; A. Vivante, *Irredentismo adriatico*, Firenca, 1912. S mogućnošću novog rata počinje i propagandna akcija, koja je puno agresivnija od prethodne: V. Gayda, *La crisi di un impero, l'Austria di Francesco Giuseppe*, Torino, 1914.; V. Gayda, *L'Italia d'oltre confine (Le provincie italiane d'Austria)*, Torino, 1914.; E. Burich, *Fiume e l'Italia, Problemi italiani*, sv. 20., Milano, 1915.; V. Gayda, *La Dalmazia, I problemi attuali*, sv. 4., Torino, 1915.; V. Gayda, *Gli slavi della Venezia Giulia*, Problemi italiani, sv. 17., Milano, 1915.; C. Maranelli, *Dizionario geografico dell'Alto Adige, del Trentino, della Venezia Giulia e della Dalmazia*, Bari, 1915.; G. Salvemini, *Guerra o neutralità?*, Milano, 1915.; A. Tamaro, *Le condizioni degli italiani soggetti all'Austria nella Venezia Giulia e nella Dalmazia*, Rim, 1915.; A. Tamaro, *L'Adriatico – golfo d'Italia*, Milano, 1915.; A. Tamaro, *Italiani e slavi nell'Adriatico*, Rim, 1915.; G. Salvemini, *Delenda Austria*, Milano, 1917. itd. Jedan od rijetkih talijanskih intelektualaca koji su smogli snage podignuti svoj glas protiv tih zahtjeva, bio je Giuseppe Prezzolini, koji 1915. piše da Italija nema nikakvih prava svojatati Dalmaciju. Vidi: G. Prezzolini, *La Dalmazia*, Firenca, 1915.

Jedinstven je stav da kriterij za utvrđivanje istočne granice Italije treba uzeti razvođe Julijskih Alpa,²³ koje je ujedno i granica rijeka jadranskog i dunavskog sliva. Ta se trasa može podijeliti na tri dijela: gornji – triglavski lanac prijevodom kod Predela, srednji – Kras, od mjesta žiri do Snježnika, i donji dio Julijskih Alpa od Snježnika do mora. Na području prvog dijela,²⁴ linija razvođa je jasna i citirani autori su jednoglasni da ono mora biti i politička granica Italije.

Ali, na području Krasa, od Žirija do Snježnika, brda su niža, a i prohodnost je veća, te većina autora tvrdi da nema jasnog razvođa.²⁵ Za taj sektor nalazimo tri različite trase orografske granice, te ujedno i tri prijedloga razgraničenja, kojima je ključna razlika mjesto na kojem sijeku vrlo važnu komunikaciju između Trsta i Ljubljane (Jadrana i zaleđa, odnosno Padske nizine i Panonije):

a) od Julijskih Alpa, na jug do Nanosa, te presjekavši komunikaciju između Trsta i zaleđa kod Razdrtog, prilazi Snježniku po vrhovima gora na desnoj strani Reke,

b) obuhvaća Postojnsku kotlinu i po planini Javornik nastavlja prema Snježniku, i

c) proteže se gorskim vrhovima jugozapadno od Vrhlike (prisvajajući sve prijevoje i strateške točke na rečenom putu), pa razvođem rijeke Ljubljanice i rijeke Cerknice, u širokom luku zaobilazeći mjesto Cerknicu s istoka, prilazi Snježniku sa sjeverne strane.

Na dionici od Snježnika do mora postoji prolaz kod Lipe ili Klane, kojemu ne pridaju veću važnost. Za taj su sektor mišljenja o istočnoj orografskoj granici Italije također trojaka:

a) Snježnik–Planik–Učka–rt Mašnjak,

b) Snježnik–gorski vrhovi zapadno od Rječine–Kvarner istočno od uvale Preluk,

c) Snježnik–vrhovi na desnoj strani Rječine–Viševica–otočić Sv. Marko nedaleko od najsjevernijeg rta otoka Krka.²⁶

²³ Po njihovu mišljenju Julijske Alpe završavaju kod rta Mašnjaka, a Cres i Lošinj su otočni nastavak tog lanca. Dok obratno, naši geografi smatraju da »Dinarsko gorje počinje odmah na istoku od Padske nizine, na Soči, i odvaja se od Alpi kod Tolimina, gdje uzima izraziti i stalni svoj smjer, naime jugoistočni smjer bradčenja, usporedo s Jadranom sve do Grčke... Istra je po svojoj tektonici i strukturi svakako dio balkanskih Dinarida«. Vidi: N. Žic, *Istra*, sv. I. – Zemlja i ljudi, Zagreb, 1936., 6.

²⁴ Mi ćemo pratiti tok razgraničenja južno od planine Peč (danas na tromedi Austrije, Italije i Slovenije), pa se prvi sektor granice proteže od ove planine do mjesta Žiri – istočno od Idrije.

²⁵ Gornji dio Julijskih Alpa (Triglavski lanac, odnosno Julijske Alpe uopće) završava istočno od Idrije, kod mjesta Žiri. Ovdje počinje Kras, ili srednji dio Julijskih Alpa, koji se proteže do Snježnika. Vidi: C. Maranelli, *Dizionario geografico del Alto Adige, del Trentino, della Venezia Giulia e della Dalmazia*, Bari, 1915., 34.

²⁶ Minimalističku liniju (usporedi kartu) »podržavaju brojni istaknuti autori: Benussi, Kandler, Luciani, Bonfiglio...« Vidi: R. Fabris, *Il confine orientale d'Italia*, Rim, 1878., 41.; a za ovu liniju zalaže se i C. Combi, *Apello degli istriani all'Italia*, Padova, 1867., 8.; C. Combi, *Istria. Studi storici e politici*, Milano, 1886., 179.–199. i 200.–218. Za srednju liniju na Krasu zalaže se Fambri, koji za treći sektor prihvaća razgraničenje po istarskoj povijesnoj

U sektoru Krasa prevladava polemika između minimalista i maksimalista, a razlog razmimoilaženju je u geografskoj, odnosno vojno-strateškoj koncepciji. Dok na predjelu od Snježnika do mora, vojno-strateški argumenti zahtijevaju granicu po obroncima na lijevoj strani Rječine, najkraćim putem do mora; i onih koji tvrde da državna granica od Snježnika treba ići na zapad, po razvodu Planika i Učke, te da treba izbiti na Kvarner na rtu Mašnjaku – što potkrepljuju narodnosnim načelom i povijesnim razlozima. Oni koji inzistiraju na obuhvaćanje Bakra i Kraljevice, čine to iz ekonomskih motiva – eliminacija konkurencije tršćanskoj luci.²⁷ Iz navedenoga je sasvim očito da su geografski argumenti u drugom planu, a u prvom redu vodi se računa o interesima države.

Ugovor o Trojnom savezu imao je i klauzulu koja je predviđala teritorijalno širenje Austro-Ugarske na istok, pri čemu se podrazumijevala kompenzacija Italiji na zapadu. Došlo je do aneksije Bosne i Hercegovine, ali je izostala kompenzacija Italiji. Zato u travnju 1915. godine talijanska diplomacija započinje tajne pregovore s objema stranama u sukobu, te stupa u rat na strani Antante.²⁸ Nakon primirja iz Ville Giusti (3. studenoga 1918.) Italija okupira područje koje joj je obećano londonskim tajnim ugovorom. Politička scena ne odgovara predviđanjima iz vremena sklapanja rečenog sporazuma (raspad Austro-Ugarske, nastanak Kraljevine SHS), pa u tom kontekstu i taj ugovor poprima nove značajke: teritorijalno širenje Italije na istok prestaje biti nagrada za sudjelovanje u suzbijanju agresije Njemačke i Austro-Ugarske, a prestaje biti i preventivno uklanjanje opasnosti; u novonastalim okolnostima inzistiranje na realizaciji Londonskog ugovora predstavljalo je zahtjev za teritorijalnim širenjem na račun druge zemlje pobjednice u ratu. Na mirovnoj konferenciji Italija, preko teritorija zajamčenih Londonskim tajnim ugovorom, traži i Postojnsku kotlinu, te Rijeku i Bakar, a stav jugoslavenske delegacije je da granica treba teći linijom Cormons–Gradiška–Monfalcone,²⁹ tj. crtom razgraničenja između Italije i Austrije od 1866. godine s malim korekcijama na jugu u korist Italije, a na sjeveru u korist Kraljevine SHS (Beneška Slovenija).

Vrijedan pozornosti je prijedlog predsjednika SAD-a – tzv. prva Wilsonova linija, koja ipak ne zadovoljava ni jednu stranu. Prva Wilsonova linija teče po vrhovima Karnijskih i Julijskih Alpa, koji ujedno predstavljaju razvođe između dunavskog i jadranskog bazena, a od planine Porezen napušta crtu razvođa i

granici. Fabris zahtijeva maksimalističku liniju na Krasu, a u južnom sektoru podržava srednju liniju (crtu istarske administrativne granice). Amati podržava maksimalističku liniju na Krasu, a minimalističku u Istri. Vidi: P. Fambri, *La Venezia Giulia. Studi politicomilitari*, Venezia, 1880., 65.–67.; R. Fabris, *Il confine orientale d'Italia*, Rim, 1878., i A. Amati, *Confini e denominazioni della regione orientale dell'alta Italia*, Milano, 1866., 27. Maksimalističku liniju podupire u predjelu od Snježnika do mora i B. Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trst, 1924., 11.

²⁷ G. Salvemini, *Dal patto di Londra alla pace di Roma – Documenti della politica che non fu fatta*, Torino, 1925., 175., i C. Maranelli – G. Salvemini, *La questione dell'Adriatico*, Firenze, 1918., 70.

²⁸ Po Londonskom tajnom sporazumom: Trentino i Alto Adige, Gorica i Gradiška, Trst, cijela Istra (ali ne i Rijeka!), otoci... imaju pripasti Italiji. Vidi: V. Adami, *Storia documentata dei confini del Regno d'Italia*, sv. 4., Confine italojugoslavo, Rim, 1931., 56.–60.

²⁹ G. Valussi, *Il confine nordorientale d'Italia*, Trst, 1972.

Kraljevini SHS prepušta istočni dio goričke grofovije, kao i okruge Idrija i Postojna, a Italiji ostavlja Sežanu, te istočno od Divače ide na Slavnik, pa vrhovima Brkina do Učke i, na kraju, Rašom se spušta na Kvarner. Po toj liniji Italiji su trebali pripasti i otoci: Lošinj, Ilovik, Unije i Susak, ali ne i Cres. Prijedlog je donekle vodio računa i o etničkom principu, a također je trebao biti originalan prijedlog za zadovoljenje težnji obiju strana za vojno-strateški prihvatljivom granicom. Druga Wilsonova linija jest samo blaža varijanta zadovoljenja talijanskih težnji.³⁰

Razgraničenje dogovoreno Rapalskim sporazumom (12. studenoga 1920.) nije vodilo računa o etničkim, a ni o geografskim granicama, već je glavni princip trasiranja granice bio vojno-strateški.³¹ Kasnije, po Rimskom sporazumu i Rijeka je pripala Italiji, ali s bitno smanjenim teritorijem.³² Italija je ustrajala oko Rijeke tvrdeći da se bori za priključenje grada s talijanskom većinom. Ali, drugi i važniji razlog za zaposjedanje Rijeke jest ekonomski – eliminacija konkurencije tršćanskoj luci i što potpunija kontrola Jadrana.

Nakon dviju novih teritorijalnih preraspodjela tijekom drugoga svjetskog rata, razgraničenja 1941. i 1943. godine, u razdoblju od kraja rata pa sve do jeseni 1954. godine traje mukotrpan postupak konačnog i definitivnog utvrđivanja istočne granice talijanske države.

Po završetku drugoga svjetskog rata imamo analognu situaciju na drugoj strani istarskog poluotoka, a Italija je donekle u inferiornom položaju zbog svoje fašističke prošlosti i zbog uloge ovog režima u ratu, dok Jugoslavija pored vlastitog ugleda ima i moćnog zaštitnika – SSSR kao jednu od dviju velesila.³³ No, najvažnije je da rat završava s jedinicama Titove Jugoslavije u Trstu. Drugi korak u postupku definiranja nove granice uslijedio je 9. lipnja 1945. godine u Beogradu, kad generali Morgan i Jovanović potpisuju sporazum po kojemu se Julijska krajina dijeli u dvije vojne okupacijske zone, nazvane A i B, i povjerene anglo-američkoj, odnosno jugoslavenskoj upravi, te razgraničene linijom koja nosi ime generala Morgana. Talijanska literatura ističe da je ta linija provizorna, da ima karakteristike demarkacijskih crta između zaraćenih strana u vrijeme primirja, te da takvu trasu nema zbog stava saveznika da je baš tu i baš takva istočna granica Italije, nego zato što Morgan inzistira da se Titove jedinice evakuiraju iz Trsta, kako mu je nadasve stalo da anglo-američke jedinice u Austriji i Bavarskoj imaju siguran koridor do najbliže luke na sjevernom Jadranu. Ta linija vrijedi do stupanja na snagu mirovnog ugovora između Jugoslavije i Italije 15. rujna 1947. godine.

Zajednička deklaracija četiriju velikih sila od 3. lipnja 1946. godine predviđa da teritorij istočno od francuske linije pripadne Jugoslaviji, a da se zapadno od te linije osnuje STT – od Timave do Mirne. Dana 10. veljače 1947. godine Italija potpisuje Mirovni sporazum, koji stupa na snagu 15. rujna te godine – i

³⁰ A. Adami, *Storia documentata dei confini del Regno d'Italia*, sv. 4., *Confine italo-jugoslavo*, Rim, 1931., 80.–81.

³¹ I. Gariboldi, *La frontiera italojugoslava, Manuali di tecnica e cultura militare*, sv. 2., Rim, 1931.; A. Giannini, *Trattati e accordi per la pace adriatica*, Rim, 1924., 15.–17.

³² A. Giannini, *Trattati e accordi per la pace adriatica*, Rim, 1924., 99.–101.

³³ G. Valussi, *Il confine nordorientale d'Italia*, Trst, 1972., 187.–199.

tako nastaje STT.³⁴ No, do formiranja STT-a kao tampon-države nije došlo, već je, uza sitne korekcije granice između dviju zona – u korist Jugoslavije, podijeljen između Italije i Jugoslavije. Formalni kraj STT-a označen je Londonskim memorandumom parafiranim 5. listopada 1954. i njegovim stupanjem na snagu 25. listopada te godine.

Osimskim sporazumima, kao i službenim stavom Republike Italije glede rata u Sloveniji i Hrvatskoj potvrđena je *via facti* istočna granica Italije. O teritorijalnim potraživanjima na narodnosnom principu nema ni riječi, među ostalim i zato što se slika stanovništva u odnosu na popis od 1910. godine u mnogome izmijenila.³⁵ Iako mnoga pitanja, napose u svezi sa zaštitom nacionalnih manjina još nisu riješena – stvari se razvijaju u klimi konstruktivnog dijaloga.³⁶

RIASSUNTO

LA REGIONE GIULIA E LA QUESTIONE DEL CONFINE ORIENTALE D'ITALIA DAL 1861 AL 1975

In questo saggio l'autore riporta le prese di posizione egli scienziati (storici e geografi) e dei pubblicisti italiani dell' 800 e del primo 900 in relazione alla definizione del confine orientale d'Italia, e specialmente il loro rapporto verso l'Istria.

Vengono esposte anche le posizioni della politica ufficiale italiana nei confronti della regione Giulia, ma viene dedicato pure il giusto spazio ai movimenti politici in Istria e a Trieste. Particolare attenzione viene rivolta al problema dell'irredentismo.

Vengono rilevate anche le diverse linee di demarcazione, le numerose proposte di delimitazione e le rispettive linee del confine orientale italiano – dalla proclamazione dell'unità d'Italia agli accordi di Osimo e alla risoluzione definitiva di questo problema.

SUMMARY

THE JULIAN REGION AND THE QUESTION OF THE EASTERN ITALIAN BORDERS FROM 1861 TO 1975

The article discusses various conceptions of the eastern borders of Italy in Italian historiography as well as concrete actions of Italian officials and of irredentist groups. The author follows the issue from Italian unification to the Osimo agreement, when this issue was finally settled.

³⁴ A. Giannini – G. Tomajoli, *Il Trattato di pace con l'Italia*, Milano–Rim, 1948.; A. Tamaro, *La condanna dell'Italia nel Trattato di pace*, Bologna, 1952.

³⁵ F. Rocchi, *L'esodo dei giuliani, fiumani e dalmati*, Rim, 1970. M. Bogneri, *La stampa giulianodalmata in esilio*, Trst, 1992.

³⁶ Valussi u zaključku svoje knjige kaže i: »...granica sama po sebi nije ni pravedna ni nepravedna, ni dobra ni loša, već je samo ono što ljudi žele da bude. Ona je sredstvo potrebno u odnosima među državama, i dobra je ako se nalazi među prijateljskim narodima, ako je otvorena i organizirana za život komuniciranja, dok je loša kad je zatvorena, neorganizirana i svedena samo na vojnu funkciju...« Vidi: G. Valussi, *Il confine nordorientale d'Italia*, Trst, 1072., 272.